

VU Research Portal

Radicale protestanten

van Mulligen, R.

2014

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Mulligen, R. (2014). *Radicale protestanten: Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)*. Buijten & Schipperheijn Motief.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Radicale protestanten. Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EU en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)

De Evangelische Omroep (EO) is, met haar expliciet christelijke boodschap en bekende boegbeelden als Andries Knevel, niet meer weg te denken uit het Nederlandse omroeplandschap. De ChristenUnie, net als de EO met een duidelijk protestantse signatuur, was sinds haar oprichting in 2000 in de politiek een factor om rekening mee te houden – getuige haar deelname aan de regering, van 2007 tot 2010. Beide organisaties vormen de stem van een groep protestanten, die breed is in haar kerkelijke herkomst (hervormd, gereformeerd, evangelisch, baptist, pinkstergemeente), maar die een duidelijke behoefte deelt: ze willen hun leven radicaal inrichten naar de normen van hun christelijke geloof, teruggaan naar de zuivere kern (*radix*, wortel) van het geloof. Hun streven in het bestaan is om Christus na te volgen.

Naast de EO en de ChristenUnie (en een van haar voorlopers, de Reformatorische Politieke Federatie) ontstonden er in de laatste halve eeuw meer organisaties in radicaal-protestantse hoek. Het blad *Koers* (later veranderd in *CV-Koers* en daarna *De Nieuwe Koers*) en de Evangelische Hogeschool, alsmede de studentenverenigingen Ichthus en de Navigators, en diverse organisaties gericht op evangelisatie en *caritas*, komen voort uit diezelfde groep, die ik vanwege de genoemde mentaliteit benoem als *radicale protestanten*.

Veel van deze organisaties ontstonden uit verzet tegen de maatschappelijke en culturele veranderingen die in Nederland plaatsvonden na de Tweede Wereldoorlog. In reformatorische en evangelische hoek zag men die veranderingen als secularisatie, groeiende vrijzinnigheid binnen de protestantse kerken en de opkomst van on- of antichristelijke ideologieën zoals communisme, socialisme en feminisme. Niet alleen de kerken, maar ook diverse protestantse organisaties, zoals de Antirevolutionaire Partij, de NCRV, de Vrije Universiteit en het dagblad *Trouw*, veranderden in de jaren zestig en zeventig

hun koers. De oprichting van de EO (1967), *Koers* (1969), de RPF (1975) en de EH (1977) was een reactie op deze ontwikkelingen.

De houding van deze organisaties was aanvankelijk zeer antithetisch, maar in de jaren tachtig en negentig veranderde dat geleidelijk. Men ging Nederland zien als een seculier land, niet meer christelijk of protestants van identiteit, en paste daaraan de strategie aan. De EO ging meer evangeliserende programma's maken. De RPF wilde niet meer alleen verzet bieden tegen veranderingen, maar ook vanuit haar protestantse identiteit nadenken over thema's als duurzaamheid en armoede. De EH richtte zich meer en meer op de voorbereiding van toekomstige studenten op een carrière in een niet-christelijke maatschappij. En *Koers* werd, in navolging van de EO, een *allround* christelijk medium dat man, vrouw en gezin wilde steunen bij de wens het leven volledig naar christelijke normen in te richten. De koers van deze organisaties veranderde dus in enkele decennia tijd van antithetisch en soms reactionair, naar evangeliserend en aansluiting zoekend bij de cultuur.

Opzet proefschrift

Naar het ontstaan en de ontwikkeling van deze radicale protestanten is al enig (sociologisch, historisch) onderzoek gedaan, maar niet vanuit het perspectief van hun centrale organisaties. Onderzoek vindt echter niet alleen zijn waarde in het opvullen van dat 'gat'. Het levert ook een dieper inzicht in het functioneren van religie in de hedendaagse Nederlandse samenleving. Centraal staat dus de vraag, hoe deze protestantse organisaties ontstonden en zich ontwikkelden binnen een maatschappelijke context van secularisatie.

Om de analyse meer structuur en diepgang te geven, is gebruik gemaakt van enkele theoretische noties, die door het proefschrift heen aan de orde komen. De belangrijkste daarvan is secularisatie en de vraag of de radicaal-protestantse organisaties, opgericht in verzet tegen de neergang van het christendom, uiteindelijk zelf aan een proces van secularisatie ten prooi vielen. Verwant hieraan is een tweede notie, namelijk ontzuiling – of beter gezegd, de beweging van zware richting meer lichte gemeenschappen. Vormden de EO, de RPF, de EH en verwante organisaties, wederom in verzet tegen de dominante trend, een nieuwe zware gemeenschap? Omdat in dit proefschrift organisaties worden bestudeerd, is ten derde ook het proces van professionalisering bestudeerd. Sommige ontwikkelingen

horen immers bij de 'natuurlijke' groei en groeipijnen van organisaties. Tot slot wordt ingegaan op een prikkelende en beladen vraag, waarin ook de drie eerder genoemde noties een rol spelen: waren de genoemde radicaal-protestantse organisaties (gedurende een deel van hun bestaan) te zien als fundamentalistisch en sektarisch?

In acht hoofdstukken staan in dit proefschrift de organisaties uit drie 'velden' centraal: de media (EO, *Koers*), de politiek (RPF en haar opvolger ChristenUnie) en hoger onderwijs (EH). Als voornaamste primaire bronnen zijn de archieven van deze organisaties gebruikt, aangevuld met tijdschriftstudie en interviews met belangrijke betrokkenen. Om een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen de twee fasen die de ontwikkeling van deze organisaties kenden, heeft het proefschrift twee delen: 'Revolutie', gericht op de polemische, antithetische fase tot medio jaren tachtig, en 'Reformatie', dat handelt over interne bezinning en koerswijziging die op die eerste fase volgden.

Revolutie

In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog, centraal in hoofdstuk een, was er nog geen sprake van een radicaal-protestantse gemeenschap. De evangelische beweging in Nederland was zeer klein en de grote protestantse kerken hadden moeite om hun christelijke boodschap naar de burger te brengen. Om deze situatie te veranderen, bezochten in de jaren vijftig diverse buitenlandse evangelisten ons land. De tournees van de Duitser Herman Zaiss (1952) en de Amerikanen Billy Graham (1954, 1955) en T.L. Osborn (1958) waren de meest noemenswaardige. Zij zorgden voor een opleving van de evangelische en pinksterbeweging, waarbij organisaties als Youth for Christ, de Maranathabeweging en Stromen van Kracht een rol speelden. Bovendien kwam er een dialoog op gang tussen die beweging en mensen uit de gevestigde hervormde en gereformeerde kerken. Men deelde een bezorgdheid over de toekomst van het protestantisme, dat, zo meende men, ten prooi dreigde te vallen aan vrijzinnigheid en secularisatie. Deze groep protestanten die zich aangesproken voelde door de evangelische beweging, wilde haar geluid niet alleen in de kerken laten horen, maar ook via de radio. De protestantse NCRV gaf echter zeer weinig ruimte aan het evangelische geluid. In toenemende mate leverde dat die omroep kritiek op, onder andere verwoord door de

evangelist Johannes de Heer. In de politiek leefde onder orthodoxe protestanten een vergelijkbare vrees voor het steeds meer loslaten van de traditionele fundamenten van Bijbel en belijdenis. Het blad *Tot vrijheid geroepen* kwam op als platform voor politici uit de Antirevolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU), de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) die verontrust waren over de beperkte invloed die er in de politiek was voor het principiële, conservatief-protestantse geluid. De verontrusten in evangelische hoek enerzijds, en in politieke hoek anderzijds, hadden in de jaren vijftig vrijwel geen contact met elkaar.

Contact kwam er wel in de jaren zestig, die centraal staan in hoofdstuk twee. De trends die in het eerste hoofdstuk benoemd waren, zetten door. In de grote kerken groeide de vrijzinnigheid en de nadruk op transformatie. In de ARP en de CHU, de twee grootste protestantse partijen, overheerste een zakelijke koers en kwam bovendien een progressieve stroming op. En in de media werd de 'geëngageerde journalistiek' op, die veelal een progressieve toon had. In zowel politiek als media werd de ruimte voor orthodoxe en evangelische protestanten steeds kleiner. Dit stimuleerde die groep om vanaf 1965 te gaan werken aan het opzetten van eigen organisaties. In verzet tegen de NCRV, kwamen uit hervormde, gereformeerde en evangelische hoek mensen bij elkaar, die in 1967 de EO oprichtten. De nieuwe Omroepwet bood voor het eerst nieuwe omroepen de kans om tot het publieke bestel toe te treden. Dat lukte de EO: in 1970 kreeg zij de aspirantstatus en twee jaar later werd zij definitief onderdeel van het bestel als C-omroep. Ook de meer geëngageerde journalistieke stijl van *Trouw* riep weerstand op. Hieruit kwamen twee nieuwe bladen voort: in 1969 ontstond *Koers*, verbonden aan orthodoxe stromingen in hervormde en gereformeerde hoek, en in 1970 verscheen de eerste editie van het *Reformatorisch Dagblad*, dat zich richtte tot de bevindelijke gereformeerden. In de studentenwereld ontstonden nieuwe verenigingen zoals Ichthus en de Navigators (beide hadden banden met Youth for Christ), de bevindelijke CSFR en diverse vrijgemaakte verenigingen. Verontrusting over de koers van de ARP en de CHU leidde tot enkele initiatieven. In 1963 voerde VERAR (Verontruste Antirevolutionairen) campagne voor orthodox-protestantse politici in de ARP. In de tweede helft van de jaren zestig ontstonden er enkele pressiegroepen, zoals de Centrumgespreksgroep in de CHU en de Gespreksgroep voor AR-gezinden. De belangrijkste nieuwe beweging was het Nationaal Evangelisch Verband (NEV), opgericht in 1966 vanuit het GPV. Die partij liet alleen leden toe die lid waren van de kleine orthodoxe

Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), maar wilde via het NEV verontruste kiezers wegtrekken bij de ARP en de CHU. Het NEV, dat haar politieke programma kopieerde van het GPV, streefde echter naar een zelfstandige positie en liet zich sterk inspireren door het succes dat de EO had als samenwerking van protestanten uit verschillende kerkgenootschappen. In 1972 kwam het tot een breuk tussen het GPV en het NEV, waarna die laatste als zelfstandige politieke partij verderging.

De jaren zeventig, die centraal staan in hoofdstuk drie en vier, zagen toenemende contacten tussen de genoemde nieuwe organisaties in politiek en media. De radicaal-protestantse gemeenschap, bestaande uit christenen uit reformatorische en evangelische hoek, kreeg vorm. Het NEV groeide samen met de Gespreksgroep voor AR-gezinden en enkele andere groepen uit tot de RPF, die in 1977 zonder succes aan de Kamerverkiezingen deelnam, maar in 1981 alsnog succes had. Kritiek op het afschaffen van het streven naar christelijke wetenschap door de Vrije Universiteit, vormde de basis voor organisatievorming in het hoger onderwijs, een domein dat tot nu toe buiten beschouwing is gebleven. Behalve enkele pedagogische en sociale academies (Felua en De Vijverberg in Ede, het bevindelijke De Driestar in Gouda en enkele vrijgemaakte scholen) waren er geen instellingen met een orthodox-protestantse identiteit. De oprichting van de Evangelische Hogeschool in 1977 moest daar verandering in brengen. Deze hogeschool bood een 'Basisjaar', bedoeld om jongeren die de middelbare school afgerond hadden voor te bereiden op hun studententijd, maar had de ambitie uit te groeien tot een nieuwe universiteit, waar christelijke wetenschap werd bedreven, geïnspireerd door het Amerikaanse creationisme. In de jaren na oprichting werden aan de EH een Evangelische School voor Journalistiek, een Internationale Christelijke Universiteit en diverse lerarenopleidingen toegevoegd. Ook de EO breidde zich fors uit: onder leiding van voorzitter Willem Glashouwer sr. en directeur Bert Dorenbos stond die omroep centraal in een multimediaal imperium dat tevens een uitgeverij, een platenmaatschappij en diverse bladen exploiteerde. Daarnaast waren er – nooit gerealiseerde – plannen om een pretpark te bouwen en om de EH binnen haar muren te halen.

De nieuwe radicaal-protestantse organisaties ontstonden vooral als een *reactie* op ontzuiling en secularisatie, processen die grote invloed hadden op diverse, oudere, protestantse organisaties. Een poging tot 'herzuiling', de vorming van een nieuwe zware gemeenschap, lag in deze situatie voor de hand. De RPF en de EH waren ook nadrukkelijk

gericht op de vorming van een netwerk. De EO, de toonaangevende organisatie in radicaal-protestantse kring, koos een meer zelfstandige positie. De banden tussen deze organisaties waren niet hecht genoeg om van een zware gemeenschap te spreken. Organisatorisch bevonden alle drie zich nog in de pioniersfase: de structuren waren weinig helder, de interne relaties waren vooral informeel en het leiderschap lag nog in handen van de oprichters. De sfeer in de samenleving was in de jaren zestig en zeventig sterk gepolariseerd. De EO, de RPF en de EH gingen hierin mee en meenden een 'geestelijke strijd' te voeren. Dankzij deze religieuze motivatie en de onaantastbare positie van de leiders, kan zeker gezegd worden dat deze organisaties fundamentalistische en sektarische trekken hadden.

Reformatie

In de jaren tachtig en negentig veranderde de sfeer in de maatschappij. Nederland kon langzamerhand als een 'seculier' land beschouwd worden. Zakelijkheid en marktdenken kwamen in de plaats van ideologische polemiek. De EO, de RPF en de EH pasten zich geleidelijk aan, maar geraakten eerst elk in een diepe crisis. Die crises staan centraal in hoofdstuk vijf. Bij de EO groeiden al vanaf medio jaren zeventig de spanningen rondom het leiderschap en beleid van Glashouwer sr. en Dorenbos. Niet iedereen steunde hun autoritaire stijl en de wildgroei van het aantal nevenactiviteiten. Bovendien botsten intern enkele karakters. Via een coup van binnenuit, waarbij de predikant H.J. Hegger een centrale rol speelde, werd Glashouwer afgezet. Dorenbos bleef, maar kreeg een tweede directeur naast zich. Onder voorzitters J. Meulink en J.H. Velema keerde de rust terug. Bij de RPF draaide het conflict om twee factoren: ten eerste de discussie over de identiteit van de partij (herstelde ARP, klein-christelijke kopie van het GPV of juist politieke tak van de EO) en ten tweede het conflict tussen de Tweede Kamerleden Meindert Leerling en Aad Wagenaar. Dit langdurige conflict eindigde in 1985 met het vertrek van Wagenaar uit de RPF. De EH had in de jaren tachtig haar universitaire ambitie als een molensteen om de nek hangen. De universiteit-in-oprichting, geleid door Matthijs Oudkerk, kreeg een steeds meer dominante positie. Dat, plus de eigenzinnige ideeën van Oudkerk, riep toenemende weerstand op. In de winter van 1990-1991 barstte de bom en kwamen de vier oprichters van de EH lijnrecht tegenover elkaar te staan. De voorstanders van een meer bescheiden ambitie wonnen het

pleit, Oudkerk werd ontslagen en de plannen om een universiteit op te richten verdwenen in de ijskast. De kern van de EH bestond vanaf dit moment uit het Basisjaar, dat aankomende studenten wilde voorbereiden op de universiteit, en de journalistiekopleiding.

In alle drie de gevallen werden pioniers, oprichters uit de organisaties verwijderd om plaats te maken voor nieuwe mensen. Het rustigere vaarwater waarin de EO, de RPF en de EH na de conflicten kwamen, werd gebruikt om de organisaties te structureren. Tegelijk was ook deze rustige periode nog te zien als een dal: men wist zich in de late jaren tachtig en vroege jaren negentig, centraal in hoofdstuk zes, nog niet goed raad met de veranderde maatschappelijke realiteit.

Vanaf het midden van de jaren negentig, onderwerp van het zevende hoofdstuk, veranderde dit. De EO had in de personen van voorzitter Arie van der Veer en directeuren Ad de Boer en Andries Knevel een nieuwe leiding gekregen, die vol inzette op aansluiting bij de cultuur en evangelisatie. De EO groeide naar de A-status en was eind jaren negentig zelfs korte tijd de grootste omroep van Nederland. De RPF had onder senator Egbert Schuurman en politiek talent André Rouvoet vanaf eind jaren tachtig gebouwd aan versterking van haar politieke koers. De beloning daarvoor kwam in 1994, toen Leerling afscheid nam en de RPF groeide van één zetel naar drie zetels in de Tweede Kamer. De EH had als enige moeite met het vinden van de weg naar boven. Na de crisis kwam er conflict tussen haar twee directeuren Herman Bos en Rob Plattèl. Ook de financiële problemen en discussie over de ambitie van de hogeschool hielden aan.

De eerste jaren van de eenentwintigste eeuw vormden een periode van stabiliteit en succes. Hierover handelt hoofdstuk acht. De EH had al in de jaren negentig haar journalistiekopleiding afgestaan en had nu ook definitief afscheid genomen van de universiteitsdroom. Onder directeur Els van Dijk was de organisatie gezond en succesvol. Dat gold evenzeer voor de RPF, die in 2000 met het GPV samenging in de ChristenUnie, en voor de EO. Tegelijkertijd ontstond er kritiek op de koers van deze organisaties. EH-boegbeeld Willem Ouweneel had het idee van de onfeilbaarheid van de Bijbel bekritiseerd. De school was bovendien niet meer exclusief creationistisch. De EO nam afstand van de wijze waarop zij in het verleden homoseksualiteit had veroordeeld. Ook de ChristenUnie worstelde met dat thema. Bij beide organisaties kwamen bovendien ideeën op over vrouwenemancipatie, die in eerdere decennia juist fel waren bestreden. Waren deze veranderingen tekenen dat er in radicaal-protestantse kring een proces van secularisatie gaande was? Het is moeilijk om

op dit moment die vraag te beantwoorden. Aan de ene kant waren er duidelijke raakvlakken tussen deze ideologische veranderingen en de ontwikkeling die de ARP, de NCRV, *Trouw* en de VU in de jaren zestig en zeventig hadden doorgemaakt. Aan de andere kant bleef een radicale keuze voor het protestantse geloof de drijfveer en kunnen de veranderingen ook deel uitmaken van een poging om aan te haken bij de moderne cultuur zonder het eigen geloof te verloochenen. Bewijs dat hier secularisatie plaatsvindt, is dus (nog) niet geleverd. De mogelijkheid dat er onder aanvoering van deze organisaties een radicaal protestantisme aan het ontstaan is, dat een vitale factor in eenentwintigste-eeuws Nederland blijft, staat nadrukkelijk nog open.